

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО

УДК 347.626.2

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2021.3.7>

Л. В. Єніна

аспірант кафедри цивільного права та процесу
факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗМІСТУ ШЛЮБНОГО ДОГОВОРУ ЯК ПРАВОВОГО РЕГУЛЯТОРА ВІДНОСИН ПОДРУЖЖЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

У статті досліджено допустимість та необхідність регулювання окремих відносин на рівні шлюбного договору як правового регулятора відносин подружжя за законодавством України. Відповідно до сімейного законодавства подружжя, батьки дитини, батьки та діти можуть врегулювати свої відносини за домовленістю (договором), якщо це не суперечить вимогам СК України, інших законів та моральним засадам суспільства. Зважаючи на сутність шлюбного договору та правових обмежень, які визначають його умови, та принцип свободи договору, визначено, що певні обмеження щодо заборони регулювання особистих немайнових відносин є необґрунтованими.

Зазначено, що у реальній правозастосовчій практиці особисті немайнові відносини тісно пов'язані з майновими відносинами подружжя. Грунтуючись на цьому, запропоновано визнати допустимим регулювання окремих аспектів здійснення та забезпечення особистих немайнових прав, особистісних стосунків, якщо вони безпосередньо можуть вплинути на майнові права подружжя. Зокрема, шлюбним договором будуть встановлені ті умови майнового та особистого немайнового характеру, обставини реалізації права жінки на зачаття дитини, вагітної дружини на створення у сім'ї умов для збереження її здоров'я та народження здорової дитини, а дружині-матері – на створення у сім'ї умов для поєднання материнства із здійсненням відповідних обов'язків, обумовлених у шлюбному договорі. Ці положення можуть бути важливими гарантіями для жінки у забезпеченні права на материнство у найбільш складні для неї періоди сімейного життя, позбавити необхідності доводити під час вирішення спору розмір відповідної грошової компенсації, якщо він буде встановлений сторонами у шлюбному договорі, або взагалі попередять спори щодо цього предмету. Якщо говорити про майнові права, то жінці мають обумовлюватись потреби, надаватись грошове утримання, за яких жінка буде вважати, що її особисті немайнові та майнові потреби, пов'язані зі змістом відповідного права, задоволені.

Визначено, що обмеження щодо недопустимості надзвичайно не вигідного матеріального становища учасника шлюбного договору, що виникає у зв'язку із укладенням договору, не має бути безпосередньою підставою для визнання договору недійсним, а мають застосовуватись загальні підстави визнання правочинів недійсними: вчинення їх під впливом помилки, обману, насильства, тяжкої обставини.

Ключові слова: шлюбний договір, договірне врегулювання сімейних відносин, свобода договору, особисті немайнові права.

Постановка проблеми. Договірне регулювання є однією з засад сімейних відносин та важливою характеристикою його методу, що отримало закріплення у ст. ст. 7 та 9 СК України (далі – СК України). Договірний метод право-

вого регулювання подружніх та сімейних відносин традиційно притаманний сімейному праву як приватній галузі права. Право на договірне врегулювання сімейних відносин подружжя чи наречених може бути реалізоване шляхом укла-

дення шлюбного договору, яким надається можливість врегулювати майнові та інші відносини між подружжям, майнові права та обов'язки подружжя як батьків (ст. 92 СК України).

Механізм правового регулювання загалом характеризується системою відповідних способів, а механізм дії права правовими стимулами та правовими обмеженнями як способами впливу на поведінку суб'єктів відповідних правовідносин [1; 2, с. 15–17]. Правовий вплив проявляється в інформаційно-психологічній (мотиваційній) формі дії права поряд із виховною та соціальною [3, с. 542; 4, с. 53], є родовим поняттям по відношенню до правового регулювання [5, с. 25]. Способами правового регулювання є дозволи, заборони та веління (зобов'язування), які є притаманними й для подружніх правовідносин. Правові обмеження як способи правового впливу проявляють свою дію у межах заборон та зобов'язувань. Дозволи – це способи впливу, що дають право на вчинення дій, зафіксованих у нормах права. За формою вираження виділяють дозволи прямі та непрямі. Прямими є дозволи, в яких дозвіл виражено відкрито. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 64 СК України подружжя має право на укладення між собою всіх договорів, не заборонених законом.

Диспозитивність сімейно-правового регулювання слугує забезпеченню інтересів учасників сімейних відносин, полягає в тому, що чинне сімейне законодавство містить значну кількість диспозитивних норм, зокрема, визначає правовий режим майна подружжя, який може бути встановлений законом або договором, способи та порядок виконання батьками обов'язку з утримання дитини тощо [6, с. 18–19].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Одним із характерних та важливих для забезпечення охоронюваних законом потреб подружжя є шлюбний договір як засіб правового регулювання їх відносин. Правова природа, сутність і зміст шлюбного договору стали предметом досліджень багатьох вчених, зокрема, М.В. Антокольської, Н.І. Байрачної, Д.М. Белова, І.В. Жилінкової, А.В. Слепакової, Л.І. Палешник, О.О. Ульяненко, О.В. Розгон, С.Я. Фурси, І.В. Чеховська, О.А. Явор. Водночас визначення змісту шлюбного договору як регулятора відносин подружжя не знайшло єдності у доктрині та судовій практиці. Отже, важливим науковим завданням є визначення та розширення змісту шлюбного договору з позиції його сутності та призначення, враховуючи пропорційність обмеження прав подружжя на визначення змі-

сту шлюбного договору. У цьому дослідженні будемо виходити з позиції, що шлюбний договір має комплексну правову природу, є договором, що регулюється сімейним та цивільним правом, є приватноправовим договором, тісно пов'язаним із сімейно-правовими інститутами шлюбу та сім'ї [7, с. 49].

Метою статті є обґрунтування допустимості регулювання окремих відносин на рівні шлюбного договору як правового регулятора відносин подружжя за законодавством України.

Виклад основного матеріалу. Цивільним кодексом України у ст. 628 визначено, що зміст договору становлять умови (пункти), визначені на розсуд сторін, погоджені ними, та умови, які є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства. Відповідно до ст. 93 СК України зміст шлюбного договору визначається майновими відносинами між подружжям, майновими правами та обов'язками подружжя як батьків. Відповідні умови є обов'язковими, виходячи з призначення цього договору. Водночас відповідно до ст. 9 СК України подружжя, батьки дитини, батьки та діти, інші члени сім'ї та родичі, відносини між якими регулюються СК України, можуть врегулювати свої відносини за домовленістю (договором), якщо це не суперечить вимогам СК України, інших законів та моральним засадам суспільства. Особи, які проживають однією сім'єю, можуть врегулювати свої сімейні (родинні) відносини за договором, який має бути укладений у письмовій формі. Цей договір є обов'язковим до виконання, якщо він не суперечить вимогам СК України, інших законів України та моральним засадам суспільства.

Більшість цивільно-правових норм, які визначають умови договорів, мають диспозитивний характер, тобто сторони в договорі можуть врегулювати свої відносини на власний розсуд. Подружжя має право самостійно визначити умови, які вони бажають включити до свого договору, дотримуючись встановлених законом обмежень, яких досить багато: шлюбним договором не може бути врегульовано особисті відносини подружжя та відносини між ними та дітьми, не може бути зменшено обсяг прав дитини, що передбачені сімейним законодавством, не може бути поставлено одного з подружжя у надзвичайно не вигідне матеріальне становище, а також не може бути передано у власність одному з подружжя нерухоме майно та інше майно, право на яке підлягає державній реєстрації (ст. 93 СК України).

Загалом у світовій практиці правового регулювання інституту шлюбного договору можна виділити його наступні види, залежно від умов, що стосуються предмета регулювання: шлюбний договір, за допомогою якого регулюються тільки майнові відносини; шлюбний договір, за допомогою якого регулюються майнові відносини та особисті немайнові відносини. Сімейне законодавство України, визначаючи зміст шлюбного договору та встановлюючи низку обмежень, закріплює заборону регулювання особистих відносин. Деякі представники доктрини вважають, що йдеться не про особисті, а про особисті немайнові відносини. У цьому дослідженні будемо виходити із буквального тлумачення цих категорій, водночас вважаючи, що вони тісно пов'язані під час реалізації певних особистих немайнових прав. Особистими відносинами є звички, уподобання або прояв почуттів любові, поваги, підтримки кожного з подружжя, і, відповідно, наслідки недотримання іншим з подружжя таких домовленостей.

У Сімейному кодексі з огляду на специфіку відносин, що ним врегульовані, на перше місце ставляться особисті немайнові відносини, враховуючи засади сімейних відносин, які ґрунтуються на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і підтримки. У реальній правозастосовчій практиці особисті немайнові відносини тісно пов'язані з майновими відносинами подружжя. Шлюбним договором не можуть бути закріплені відносини любові, вірності, моральної підтримки, але маємо погодитись із позицією С.Е. Цабієвої, що відносини за шлюбним договором виникають або припиняються залежно від настання певних обставин особистісного та особистого немайнового характеру, але тісно пов'язаних з майновими наслідками для подружжя. Зокрема, сторони можуть передбачити, що у разі зловживання одним із подружжя спиртними напоями, майно переходить у власність другого з подружжя, або якщо народиться третя дитина, то частина майна чоловіка переходить у власність дружини тощо [8, с. 128]. Відповідно, зв'язок особистих, особистих немайнових відносин з майновими є очевидним.

Загалом особисті немайнові відносини – це суспільні відносини, які виникають щодо нематеріальних благ. До їх характерних ознак відносять: особистісний та немайновий характер; їх об'єктом виступають особисті немайнові чи інші нематеріальні блага; спрямовані на задоволення фізичних (біологічних), духовних, моральних, культурних чи соціальних потреб

(інтересів) людини [9, с. 125]. Особисті немайнові права подружжя, що охороняються законом, закріплені нормами сімейного права. Ними є право на материнство, право на батьківство, особисту свободу та недоторканість, повагу до своєї індивідуальності, на духовний та фізичний розвиток, на зміну прізвища, на розподіл обов'язків та спільне вирішення питань життя сім'ї. Здійснення та забезпечення, зокрема, права на материнство цілком допустимо врегулювати у шлюбному договорі, не допускаючи обмежень відповідного права. Материнством є природна можливість жінки здійснити репродуктивну функцію. Право ж на материнство є забезпеченою законом можливістю реалізувати відповідну функцію. Зміст особистого немайнового права жінки на материнство розкривають у доктрині сімейного права як комплекс правомочностей дружини щодо рішення мати або не мати дитину. При цьому право жінки самостійно вирішувати питання про материнство зумовлено тим, що це пов'язано з її власним здоров'ям та правом на репродуктивну свободу [10, с. 57]. Батьківство також чинним законодавством пов'язується з реалізацією репродуктивної функції. Спільним для материнства та батьківства є те, що вони обумовлюють набуття прав та обов'язків щодо дитини.

Можна виокремити три правомочності у змісті права на материнство: зачаття дитини; забезпечення умов під час вагітності забезпечення умов жінці-матері, залежно від віку дитини. Законодавством закріплено недопустимість обмеження права на материнство та його наслідки сімейно-правового значення, зокрема небажання чоловіка мати дитину або нездатність його до зачаття дитини може бути причиною розірвання шлюбу. Водночас, оскільки шлюбним договором регулюються майнові відносини подружжя, не буде суперечити законодавству та правовій природі шлюбного договору положення, відповідно до якого для дружини буде передбачена компенсація у разі порушення права на материнство. Відповідно до ч. 3 ст. 49 СК України позбавлення жінки можливості народити дитину (репродуктивної функції) в результаті протиправної поведінки щодо неї є підставою для відшкодування завданої їй моральної шкоди. Буде справедливим та допустимим розповсюдити відповідний порядок відшкодування й на випадки, коли порушуються правомочності жінки на зачаття дитини, вагітної дружини на створення у сім'ї умов для збереження її здоров'я та народження здорової

дитини, а дружині-матері – на створення у сім'ї умов для поєднання материнства із здійсненням нею інших прав та обов'язків. Відповідні положення у шлюбному договорі мають стати важливими гарантіями для жінки у забезпеченні права на материнство у найбільш складні для неї періоди сімейного життя, можуть позбавити необхідності доводити під час вирішення спору розмір відповідної компенсації, якщо він буде встановлений сторонами у шлюбному договорі, або взагалі попередять спори щодо цього предмету, якщо шлюбним договором будуть встановлені ті умови майнового та особистого немайнового характеру, які будуть направлені на створення їй у сім'ї умов для збереження її здоров'я та народження дитини, умов для поєднання материнства із здійсненням нею інших прав та обов'язків. Якщо говорити про майнові права, то жінці має надаватись грошове утримання, обумовлюватись потреби, за яких жінка буде вважати, що її особисті немайнові та майнові потреби, пов'язані зі змістом відповідного права, задоволені.

Згідно зі ст. 51 СК України дружина та чоловік мають рівне право на повагу до своєї індивідуальності, своїх звичок та уподобань. Індивідуальність особи є неповторною своєрідністю людини, яка є невід'ємною частиною її життя. Індивідуальність кожного з подружжя та повага до неї є запорукою їх почуттів та покладена в основу створення сім'ї [11, с. 69]. У цьому контексті маємо зазначити й про право дружини та чоловіка на фізичний та духовний розвиток. Є цілком допустимим передбачити у шлюбному договорі як у сім'ї кожному з подружжя буде забезпечуватись здійснення відповідних прав, а також який розмір компенсації може отримати кожен з них за умови порушення відповідних прав.

Підтримуємо у цьому контексті позицію А.А. Єлісеєвої, відповідно до якої сімейні приватні немайнові відносини не тільки піддаються правовому впливові, однак і мають необхідність у ньому, особливо в сучасних обставинах, для яких є характерним зниження значущості традиційних регуляторів відповідних відносин неправового характеру: моралі, звичаїв, віри та інших соціальних норм. У взаємозв'язку з цим важливість завдань правового регулювання та охорони цих відносин стрімко зростає [12, с. 21]. Водночас межею правового регулювання цих прав на рівні нормативних актів має бути пропорційність втручання у сімейне та приватне життя. Водночас, якщо подружжя має намір

самостійно врегулювати відповідні обставини, у яких мають реалізуватись їх особисті немайнові права та якщо вони пов'язані із майновими, то закон не має це забороняти. У цьому контексті маємо зазначити, що сімейне законодавство передбачає договірне врегулювання особистих немайнових відносин, зокрема батьківського виховання. Дійсно, не можна передбачити на рівні договору моральну підтримку жінці-матері, яка має немовля, тим більше, що відповідні умови неможливо виконати примусово. Водночас передбачити розмір відшкодування моральної шкоди за невчинення чоловіком у цей період певних дій, які жінка вважає виключно важливими, цілком допустимо. Іншим прикладом може бути визначення у шлюбному договорі кожним із подружжя певних обставин фізичного та духовного розвитку іншого з подружжя, за незабезпечення чи створення перешкод для яких має передбачатись компенсація чи відшкодування моральної шкоди. Аналогічно можливо визначити умови та способи забезпечення здійснення розподілу сімейних обов'язків (ст. 54 СК України), обов'язків подружжя турбуватись про сім'ю (ст. 55 СК України), участь у вихованні.

Специфічним у межах змісту шлюбного договору як договірному регулятору подружніх відносин є заборона, відповідно до якої умови шлюбного договору не мають ставити одного з подружжя у надзвичайно невігідне матеріальне становище (ч. 4 ст. 93 СК України). Відповідне обмеження вступає у протиріччя з засадами рівності, водночас відповідає принципу свободи договору, який має у цих обставинах обґрунтований пріоритет. Зміст поняття «надзвичайно невігідне матеріальне становище» як оціночного має оцінюватись судом та підлягає доведенню стороною відповідно до ч. 3 ст. 10 ЦПК України [13]. За правовою позицією Верховного суду шлюбний договір є недійсним, якщо ставить особу в невігідне матеріальне становище [14]. Довести на практиці неправомірність виникнення надзвичайно невігідного матеріального становища за відносної свободи сторін шлюбного договору добровільно визначити правовий режим майна видається складним, тому законодавство має передбачати орієнтовні критерії для цього. З відповідною позицією Верховного суду складно погодитись. Зокрема, маємо погодитись із В.І. Трубою, який відстоює положення, згідно з яким ч. 4 ст. 93 СК України не може бути правовою підставою для визнання шлюбного договору недійсним [15, с. 90], або відповідне положення має бути

уточнено, враховуючи більш конкретні критерії, зокрема, надзвичайна невідповідність матеріального становища порівняно зі становищем, яке існувало до укладення шлюбного договору. Надзвичайно невідповідне матеріальне становище одного з подружжя порівняно з законним режимом майна або утримання одного з подружжя або дітей не може бути розумним критерієм, оскільки сенс шлюбного договору й полягає у зміні відповідного законного режиму, натомість не має цим обмежуватись.

Шлюбний договір, яким один з подружжя поставлений у надзвичайно невідповідне матеріальне становище, може бути визнаний недійсним лише за загальними критеріями недійсності правочинів: якщо це матеріальне становище стало наслідком правочину, що вчинений під впливом помилки, обману, насильства, тяжкої обставини (ст. 229-231, 233 ЦК України). Передбачений цивільним законодавством принцип свободи договору визначає вільність сторони в укладенні договору та визначенні його умов, що не суперечать імперативним приписам закону, а тому під час підписання договору можна одразу усвідомити, які умови погіршують матеріальне становище, та передбачити інші умови або взагалі відмовитись від підписання шлюбного договору. Якщо обставини надзвичайного погіршення матеріального становища одного з подружжя виникнуть у майбутньому, то способом захисту його прав є зміна або припинення правовідносин за шлюбним договором шляхом зміни чи розірвання відповідного договору з тих підстав, що обставини змінилися настільки, що, якби сторони могли це передбачити, вони не уклали б договір або уклали б його на інших умовах.

Висновки і пропозиції. Ґрунтуючись на доктринальних положеннях, які визначають принципи договірної регуляції сімейних відносин, є допустимим шлюбним договором визначити порядок реалізації прав подружжя на материнство, батьківство, фізичний та духовний розвиток, виховання та освіти дітей, інші питання життя сім'ї, що вирішуються подружжям спільно, відносини з батьківського виховання, виходячи з принципу рівності подружжя та свободи договору, а також визначення розміру матеріальної компенсації за обумовлені у договорі подружжям неправомірні обмеження відповідних прав або невиконання обов'язків особистого немайнового характеру. Відповідні умови у шлюбному договорі також можуть суттєво вплинути на доказування обставин під час

відшкодування моральної шкоди за порушення особистих немайнових прав, враховуючи їх виключний особистісно-індивідуально характер.

Визнання шлюбного договору недійсним є можливим на загальних підставах, передбачених цивільним законодавством, а не з підстав невідповідного матеріального становища. На підставі вищенаведеного вважаємо за доцільне викласти ч. 4 ст. 93 СК України у наступній редакції: шлюбний договір не може ставити одного з подружжя у надзвичайно невідповідне матеріальне становище порівняно зі становищем, яке існувало до укладення шлюбного договору.

Список використаної літератури:

1. Красовська В.Г. Дія правових стимулів та обмежень в механізмі правового регулювання. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 1. С. 55-60. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/24283/10-Krasovska.pdf?sequence=1> (дата звернення 17.07.2021).
2. Калюжний Р.А., Лапка О.Я., Пікуля Т.О. Правові стимули в механізмі правового стимулювання. Київ : «МП Леся», 2013. 204 с.
3. Кельман М.С., Мурашин О.Г., Хома Н.М. Загальна теорія держави та права : Підручник. 3 вид., стереотипне. Львів : «Новий Світ-2000», 2007. 584 с.
4. Малько А.В. Стимулы и ограничения в праве : 2 изд. перераб. и доп. Москва : Юрист, 2004. 250 с.
5. Іщенко І. Проблеми співвідношення понять «правове регулювання» і «правовий вплив» у сучасній теорії права. *Юридична Україна*. 2011. № 8. С. 21-27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2011_8_6 (дата звернення: 13.06.2021).
6. Сімейне право : підручник / за заг. ред. В.А. Кройтора та В.Ю. Євко ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 512 с.
7. Байрачна М.І. Правова природа шлюбного договору. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2019. Том 30 (69). № 3. С. 45–51. URL : http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/3_2019/10.pdf (дата звернення 17.07.2021).
8. Цабиева С.Э. Личные неимущественные отношения в брачном договоре. *Общество и право*. 2010. №1 (28). с. 127–130.
9. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система особливості здійснення та

- захисту): монографія / Національна академія наук України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Хмельницький : Вид-во Хмельницьк. ун-ту управління та права, 2007. 626 с.
10. Драгомирова Ю.В. Право на материнство та батьківство як особисті немайнові права подружжя *Часопис цивілістики*. 2016. Вип. 21. С. 56–59.
11. Сімейне право України: підручник / Л.М. Баранова, В.І. Борисова, І.В. Жилінкова та ін. ; за заг. ред. В.І. Борисової та І.В. Жилінкової. 2-е вид., перероб. і допов Київ : Юрінком Інтер, 2009. 288 с.
12. Елисеєва А.А. О совершенствовании семейного законодательства в области правового регулирования личных неимущественных отношений. *Журнал российского права*. 2010. № 3. С. 82–89.
13. Постанова Верховного Суду України від 28.01.2015 року по справі № 6-230цс14. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_vsu_vid_28_01_2015_roku_u_spravi_6_230_tss14/ (дата звернення 07.07.2021).
14. Постанова Верховного суду від 26.02.2020 по справі № 755/19197/18. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/88016384?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress05 (дата звернення 04.08.2021).
15. Труба В.І. Проблемні питання визнання шлюбного договору недійсним. *Порівняльно-аналітичне право*. № 8. 2014. С. 87–91.

Yenina L. V. Some aspects of the content of the marriage contract as a legal regulator of marital relations under the laws of Ukraine

The article examines the admissibility and necessity of regulating certain relations at the level of the marriage contract as a legal regulator of marital relations under the laws of Ukraine. According to the family law, spouses, parents of the child, parents and children may regulate their relations by agreement (contract), laws and moral principles of society. Given the nature of the marriage contract and the legal restrictions that determine its terms, and the principle of freedom of contract, it is determined that certain restrictions on the prohibition of personal non-property relations are unjustified.

It is noted that the real law enforcement practice of personal non-property relations are closely related to the property relations of the spouses. Based on this, it is proposed to recognize the admissible regulation of certain aspects of the exercise and provision of personal non-property rights, personal relationships, if they can directly affect the property rights of the spouses. In particular, the marriage contract will establish the conditions of property and personal non-property nature, the circumstances of the woman's right to conceive a child, a pregnant wife to create conditions in the family to preserve her health and give birth to a healthy child, and the wife-mother to create family conditions for combining motherhood with the implementation of the relevant stipulated by the marriage contract. These provisions can be important guarantees for a woman to ensure the right to motherhood in the most difficult periods of her family life, eliminate the need to prove the amount of appropriate monetary compensation if it is established by the parties to the marriage contract, or prevent disputes in this matter. When it comes to property rights, a woman should be provided with monetary maintenance, stipulating the needs for which a woman will consider that her personal non-property and property needs related to the content of the relevant right are met.

It is determined that the restriction on the inadmissibility of extremely unfavorable financial position of the party to the marriage contract, arising in connection with the conclusion of the contract should not be a direct basis for invalidating the contract, but should apply the general grounds for invalidation of transactions: violence, difficult circumstances.

Key words: marriage contract, contractual settlement of family relations, freedom of contract, personal non-property rights.